

ПОЛІТЕКОНОМІЯ

УДК 330.1:330.012.3

Тетяна Артёмова

ВІДНОСИНИ СУСПІЛЬНОГО ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ МОДЕЛЕЙ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Проблеми модернізації національної економіки і підвищення добробуту населення через чверть століття ринкового реформування зберігають свою актуальність; успішне вирішення цих проблем вимагає осмислення світового досвіду трансформування загальної моделі ринкового господарювання на рубежі ХХ–ХХІ століть. У статті прояснюються зміст і закономірності глобальної трансформації державного сектора як концептуальна платформа виходу України на траєкторію сталого соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: державний сектор, глобальні трансформації, державна власність, ефективне управління корпоративними правами.

JEL: B410:H820.

Чверть століття ринкового реформування України не дали бажаних суспільних результатів: проблеми модернізації національної економіки і підвищення добробуту населення залишаються актуальним порядком денним. Особливостями відносин відтворення в сучасній Україні є нестійкий характер економічного зростання, структурна незбалансованість економіки і товарного експорту, залежність добробуту домогосподарств від диверсифікованих джерел грошових надходжень, у тому числі від діяльності у сфері нестандартної і неформальної зайнятості. Практика світового господарювання пропонує різні форми і способи стимулювання ділової активності для переходу на траєкторію сталого розвитку: імпортозаміщення, проведення політики жорсткої бюджетної економії, посилення податкової дисципліни, активізацію існуючих і створення нових інститутів розвитку, амністію тіньових і офшорних капіталів, вдосконалення механізмів кредитування і підтримки суб'єктів малого та середнього бізнесу. Тим часом запорукою успішного застосування зазначених заходів є їх упорядкування в руслі відповідної концепції економічної політики, а, отже, в більш широкому контексті – осмислення і вибір певної моделі загального державного облаштування і управління.

Проблеми інституційного забезпечення національної економіки знайшли відображення в роботах багатьох дослідників: Л. Антонюк, В. Базилевича, І. Бураковського, В. Вишневського, А. Гриценко, В. Гейця, В. Дементьєва, І. Малога, В. Мандибури, Т. Мельник, В. Мунтіяна, А. Поручник, О. Рогача, В. Тарасевича, А. Філіпенко, О. Яременко та інших. Проте в науковій літературі досі майже не приділяється уваги закономірностям функціонування загальної економічної моделі господарювання

Артёмова Тетяна Олександрівна (vobulimans85@mail.ru), д-р екон. наук, доц., с.н.с.; головний науковий співробітник відділу економічної теорії ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України".

в Україні з урахуванням глобальних тенденцій її ринкового трансформування. Так, у Конституції України господарський лад України трактується як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Водночас у наукових колах давно ведуться дискусії про історичні долі нинішньої моделі соціальної держави, а в науковій та навчальній літературі сучасний господарський устрій часто характеризується як капіталістичний. У зв'язку з невизначеністю базових засад суспільного життя розмитими виявляються орієнтири поступального господарського розвитку, а також його концептуальне оформлення у вигляді відповідних програм економічної політики. З урахуванням сказаного, *метою статті* є прояснення змісту і основних тенденцій сучасної ринкової трансформації державного сектора економіки як концептуальний простір становлення траєкторії сталого соціально-економічного розвитку України.

Необхідність кардинального перетворення економічних відносин в умовах стрімкого розпаду господарської системи традиційного соціалізму зумовила концентрацію наукової та управлінської думки пострадянських країн на вирішенні нагальних господарських проблем і відвернула від скрупульозного аналізу загальносвітових тенденцій розвитку. Тим часом трансформаційні процеси в кінці XX століття охопили не тільки країни традиційного соціалізму; істотним модифікаціям піддалися соціально-економічні та організаційні відносини в усьому світі, перш за все, в розвинених країнах Європи, в США і Японії, а також у Китаї та інших. Так, у 1990-ті роки була переглянута пануюча в розвинених країнах патерналістська модель соціальної ринкової держави. Нове бачення місця і ролі держави в соціально-економічній системі випливало з осмислення досвіду реформування державного сектора в 1980–90-ті роки, відомого під назвою "неоліберальної революції". Аж до кінця 1970-х років державні підприємства тут вельми успішно функціонували в різних галузях економіки – від транспорту (Велика Британія) і автомобільної промисловості (Франція, Італія) до реклами (Франція). Навіть в американському суспільстві, незважаючи на його традиційну прихильність ідеології індивідуалізму, активне регулююче втручання держави в соціально-економічні процеси стало сприйматися як необхідний стабілізуючий захід. Як відзначають фахівці, проголошене в 1960-і роки в США завдання побудови "великого суспільства" по суті мало чим відрізнялося від патерналістських державних програм у соціалістичних країнах (Сулян, 2002. С. 4–5).

У цілому сукупні витрати держави (у відсотках до ВВП) в більшості розвинених країн досягли наприкінці 1970-х років значних обсягів: 28% в Японії, 34% в США, 37% у Великій Британії, Португалії та Фінляндії, 42% в Німеччині, Канаді, Ірландії, 46–47% в Італії та Греції, 57% в Швеції і Данії (Feigenbaum, Henig, Hament, 1998. С. 13). Однак уже на той час явно позначилася неефективність низки державних програм, а на початку 1980-х років стало очевидним, що макроекономічна діяльність держави в ринковій системі господарства має свої межі. Першими ознаками накопичених проблем стали зростання цін і безробіття, які вилилися у світову економічну кризу 1974–75 років, а потім – у кризу 1980–81 років, і сформували довгострокову тенденцію зниження темпів економічного зростання і капіталовкладень. Відповіддю на кризові явища стала хвиля приватизації у 1980–1990-ті роки, яка кардинально змінила панораму державного підприємництва і регулювання економіки в західному світі.

Для прояснення соціально-економічної суті неоліберальної революції слід звернути увагу на її спонукальні причини. По-перше, на думку фахівців, у значній більшості державні підприємства до того часу поступалися за ефективністю приватним фірмам; зростали урядові витрати щодо надання субсидій підприємствам, що посилювало проблеми бюджетного дефіциту і державного боргу. Необхідність оздоровлення фінансового стану державного господарства з'явилася, таким чином, одним з найважливіших мотивів здійснення масштабної приватизації. Крім названої, зазначають ще три істотні причини: прагнення реалізувати назрілі структурні реформи; бажання підвищити конкурентоспроможність національних економік, а також ідеологічну, пов'язану з реалізацією економічної політики монетаризму. У своїй знаменитій праці "Капіталізм, свобода і демократія" М. Фрідман для доказу неефективності економічної діяльності держави висунув кілька ключових тез, які отримали великий громадський резонанс. Визнаючи особливу природу суспільних благ і відповідальність держави за їх забезпечення, автор, зокрема, доводив, що уряд об'єктивно змушений реалізовувати свої функції в цій галузі за допомогою приватних інститутів, використовуючи ринкові механізми (Fridman, 1962).

Після ліберальної революції розвинені країни стали істотно відрізнятися за структурою і якістю публічного сектора. Так, до середини 1990-х років Велика Британія поряд із Люксембургом опинилася у числі країн ЄЕС з найменшою питомою вагою держсектора: його частка у виробництві і послугах скоротилася до 3% валового внутрішнього продукту. На відміну від Великої Британії, Франція, Італія, Португалія, Греція зберегли істотні масштаби (до 15% ВВП) і вплив державної власності в економіці. У цілому, проте, незважаючи на звуження абсолютних розмірів державної власності, на початку XXI століття держава не втратила владних позицій в економіці. Динаміку державних доходів і витрат з другої половини XX століття до початку 2000-х років наведено у табл. 1, 2.

У США, наприклад, частка державного сектора на початок 2000-х років з урахуванням частини сукупного продукту, що перерозподілявся через федеральний і місцеві бюджети, становила близько 30% обсягу ВВП; питома вага держави в національному багатстві країни оцінювався приблизно в 25%. При цьому на частку казенних підприємств припадало лише 2% від їх загального числа в економіці¹. Структурні реформи зумовили, по-перше, зниження частки державних витрат на стимулювання економічного зростання; по-друге, концентрацію державного сектора виключно в інфраструктурних галузях. Це стало помітною відмінністю економічної моделі США в порівнянні з іншими розвиненими країнами.

У нових умовах господарювання ефективність системи державного управління перетворилася на ключовий фактор економічної могутності держави. Передаючи державні підприємства до управління приватним корпораціям, держава могла надавати своїм управлінцям, крім основного, також і оборотний капітал, забезпечувати "свою фірму" пільговими кредитами, субсидіями, вигідними замовленнями, допомагати в організації збуту продукції і т.д.². Внаслідок цього через бюджети розвинених країн продовжували перерозподілятися величезні суми доданої вартості. Так, напри-

¹ Роль государства в экономике США: материалы научной конференции // США – Канада: ЭПК. 2002. № 6. С. 61–79. С. 65.

² Там же. С. 67.

клад, в 1991 році обсяг федерального бюджету США в 2,5 раза перевищував сумарний прибуток усього корпоративного сектора; в 1992 році – більш ніж у 3 рази (Губанов, 2001. С. 40). Участь держави у процесах відтворення виявлялася ще більш значною, якщо брати до уваги її роль в регулюванні амортизаційних відрахувань, формуванні попиту, витрат і накопичень, умов кредитування, в реалізації державно-корпоративних програм, у діяльності великих спільних комплексів (військово-промислового, атомного, електронно-інформаційного) та інше.

Таблиця 1

Динаміка доходної частини розширеного уряду у ВВП деяких країн з 1960-х до початку 2000-х років

Країна	1960–1969	1970–1979	1980–1989	1990–1999	2000–2004
Австралія	25,5	28,9	33,9	35,1	36,2
Австрія	41,3	45,6	50,9	52,1	51,3
Бельгія	–	43,7	48,2	48,3	49,8
Велика Британія	–	40,3	42,6	39,3	40,3
Німеччина	38,0	43,4	44,6	45,8	45,7
Голландія	–	46,9	53,0	49,3	46,2
Іспанія	22,7	26,6	36,6	40,0	39,7
Італія	29,3	30,7	38,2	45,9	45,2
Канада	–	–	40,2	43,8	42,4
США	28,8	30,6	31,7	33,2	33,0
Франція	39,7	42,0	48,8	50,1	51,1
Швеція	43,5	54,2	60,1	61,3	60,2
Японія	–	23,8	30,3	32,2	31,4
У середньому по країнах ОЕСР	33,5	37,7	42,1	45,0	44,2

Джерело: Гайдар Е. (2004). Государственная нагрузка на экономику // Вопросы экономики. №9. С. 3–23. С. 14.

Таблиця 2

Динаміка державних витрат у розвинених країнах світу у 1970-х – 2000-х роках, % до ВВП

Країна	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000
Австралія	25,2	31,3	32,3	37,8	33,0	35,4	31,4
Австрія	38,0	44,4	47,2	50,1	48,5	52,4	48,8
Бельгія	39,7	47,6	53,4	57,3	50,8	50,3	46,7
Велика Британія	36,7	44,4	43,0	44,0	41,9	44,4	38,4
Німеччина	37,2	47,1	46,5	45,6	43,8	46,3	43,0
Італія	32,7	41,0	41,8	50,6	53,1	52,3	46,7
Канада	33,8	38,9	39,1	45,4	46,0	45,3	37,8
Корея	14,8	16,9	19,2	17,6	18,3	19,3	23,4
США	29,6	32,3	31,3	33,8	33,6	32,9	29,3
Фінляндія	29,7	37,0	37,1	42,3	44,4	54,3	44,8
Франція	37,6	42,3	45,4	51,9	49,6	53,6	51,2
Швеція	41,7	43,7	56,9	59,9	55,8	62,1	53,9
Японія	19,0	26,8	32,0	31,6	31,3	35,6	38,2
У середньому по країнах ОЕСР	29,2	32,3	31,3	33,8	33,6	32,9	36,4

Джерело: Ясин Е. (2002). Бремя государства и экономическая политика (либеральная альтернатива) // Вопросы экономики. № 11. С. 4–31. С. 5.

Сказане вище переконливо свідчило про те, що на рубежі століть в економіці розвинених країн відбувається становлення нового типу державного сектора. Його особливостями стало, з одного боку, скорочення частки державної власності і прямого втручання в господарські процеси; з іншого – розширення методів опосередкованого впливу держави на процеси суспільного відтворення і кругообіг сукупного капіталу³. Зовні ус-

³ Там же. С. 66–67.

пішна трансформація державного сектора в розвинених країнах, незважаючи на труднощі і затьняний характер ринкового реформування пострадянського економічного простору, породила тут упевненість в ефективному оволодінні господарською процесуальністю на національному та глобальному рівнях. У 1997 році в Доповіді Світового банку "Держава у світі, що розвивається" були позначені основні контури моделі ефективної держави як спадкоємиці моделі держави загального добробуту або його європейського різновиду соціальної ринкової держави⁴.

На початку 2000-х років інтелектуальна еліта розвинених країн виступила з глобальною ініціативою "нової" економіки; остання характеризувалася "надзвичайними змінами економічних показників, включаючи швидке зростання продуктивності праці, підвищення доходів, низький рівень безробіття і помірну інфляцію, які є наслідком комбінації підсилюючих один одного досягнень науково-технічного прогресу, методів ведення бізнесу та вдосконалення економічної політики"⁵. Зміст "нової" економіки прояснювався крізь призму концепції економіки, заснованої на знаннях (економіки знань), і її основних атрибутів:

- перетворення знань як продуцента релевантної інформації у вирішальний фактор економічного зростання і джерело суспільного багатства;
- дифузії науково-технологічних інновацій внаслідок ефективної комерціалізації знань і втілення наукової та освітньої суспільної діяльності у інвестиційні та споживчі товари;
- здатності господарюючих суб'єктів різного рівня керувати буттям часу власної соціально-економічної життєдіяльності з метою забезпечення конкурентних та інших ринкових переваг.

Спираючись на висновок експертів ООН, що в економіці, заснованій на знаннях, знання створюються, поширюються і використовуються для забезпечення господарського зростання і міжнародної конкурентоспроможності країни, фахівці пов'язували надії прискореного становлення такої економіки в пострадянських країнах з можливостями технологічного прориву і безбідного життя (Артемова, 2011. С. 18–19). Доказом на користь таких міркувань слугувала практика швидкої капіталізації компаній на фінансових ринках в кінці 1990-х років. Однак спроби швидкого збагачення несподівано обернулися великими втратами для суб'єктів сфери інформаційно-комунікативних технологій, а масові спекуляції, перемістившись до сфери іпотечного кредитування, завершилися глобальною фінансово-економічною кризою. В ході реалізації ідей "нової" економіки як суспільства безперервних інновацій та надшвидкостей капіталістичні країни втратили орієнтири сталого розвитку: процеси лібералізації економічних відносин, що закономірно почалися в 1980-і роки, стрімко переросли в "буремні дев'яності" (за Дж. Стіглицем) (Стіглиц, 2005).

Глобальна фінансово-економічна криза викликала необхідність перегляду прогнозів економічного розвитку, знецінила багато громадських ініціатив, в тому числі, концептуальну модель ефективної держави. Сьогодні в науково-популярній літературі ефективна держава все більше асоціюється з суб'єктом, здатним забезпечити для країни стійкі перспективи політичної стабільності, економічного зростання та соціального розвитку за

⁴ Отчет о мировом развитии. Всемирный банк. Государство в меняющемся мире / пер. с англ. М.: Прайм ТАСС, 1997.

⁵ Economic Report of the President 2001. Washington, 2001. P. 19.

допомогою маніпулювання джерелами "жорсткої", "м'якої" і "розумної" сили. Сильна держава повинна мати у своєму розпорядженні, з одного боку, достатні владні повноваження для протистояння як зовнішнім, так і внутрішнім викликам, пов'язаним з лобюванням особливих інтересів, з іншого – ефективні інститути для мобілізації господарських ресурсів і вкорінення навичок демократичного управління через налагодження належних взаємозв'язків між громадянським суспільством і правлячими елітами (Цыганков, 2015. С. 9, 14). У країнах зі слабкою державою її керівники, на думку І.Валлерстайна, будучи нездатними ефективно координувати діяльність складного промислово-комерційно-сільськогосподарського механізму, перетворюються на феодалів окремих маєтків, втрачаючи легітимні повноваження на управління цілим.

Найбільшою мірою проблема формування ефективної держави актуальна для країн пострадянського простору, зокрема для України. Контури такої моделі, як зазначалося, були позначені в кінці 1990-х років у Доповіді Світового банку "Держава у світі, що змінюється". Тим часом, основні положення Доповіді не дають готових відповідей на такі запитання: як може набути сили держава, що позбулися основної частки своїх економічних активів внаслідок приватизації? За допомогою яких механізмів вона здатна демонструвати свою політичну, адміністративну і соціально-економічну ефективність і привабливість? Прояснити закономірності трансформації моделей державного управління в розвинених країнах, які слугують орієнтирами для ринкових перетворень в Україні, можливо з позицій ціннісної методології. Така методологія дозволяє активізувати творчий потенціал функціонального, причинно-наслідкового та інституціональних підходів в економіці (Артемова, 2006). Ключовою передумовою аналізу є те, що модель ефективної держави реалізується у формі публічного сектора економіки на основі сумісно-розділених відносин власності і управління (Гриценко, 2011) у системі держава – корпоративний сектор. При цьому висока результативність функціонування держави досягається, зокрема, за рахунок ефективного управління корпоративними правами, перш за все державними корпоративними правами.

В економічній літературі під корпоративним управлінням, як правило, розуміється система взаємин різних груп акціонерів і менеджерів корпорації, що має на меті захист фінансових інтересів акціонерів (як частини інвесторів) від опортуністичної поведінки менеджерів. Разом з тим такий підхід є однобічним: систему, яка відбиває складний взаємозв'язок відносин власності і управління слід розглядати більш широко – в єдності її правової та економічної складових. Так, з правової точки зору, корпоративне управління постає як передбачений чинним законодавством механізм управління діяльністю господарюючого суб'єкта (корпорації), що забезпечує його ефективність і прибутковість в інтересах власників й інших зацікавлених осіб (кредиторів, інвесторів, працівників, постачальників і покупців, державних органів та ін.) (Кибенко, 2001. С. 32–33). У цьому розумінні корпоративне управління ніби виконує подвійну функцію: по-перше, регулює відносини всередині самого господарського товариства, що складаються між його учасниками та господарським товариством як юридичною особою; по-друге, регулює відносини господарського товариства з іншими суб'єктами права, не пов'язаними з корпорацією відносинами участі, – державою, зовнішніми юридичними та фізичними особами.

З економічної точки зору, відносини корпоративного управління детермінуються типом відносин власності (привласнення). Будучи обумовленою історичним розвитком продуктивних сил, трансформація суспільних відносин привласнення має об'єктивний характер; отже, в суспільстві відсутні прямі важелі впливу на систему корпоративного управління, за допомогою яких можна було б однозначно досягати поставленої мети. Отже, управління відносинами власності набуває характеру управління економічним потенціалом. Управління відносинами власності, незалежно від його форм, опосередковано державою; нормативно-правова ж регламентація вольових відносин власності виступає регулятором процесу суспільного відтворення в цілому, а, значить, і всієї системи економічних відносин власності.

Основу сучасної системи управління правами і відносинами власності становить управління корпоративними правами. *У вузькому розумінні* управління корпоративними правами в системі держава – корпоративний сектор здійснюється в межах пучків правових повноважень у напрямі реалізації цілей та інтересів власників. При цьому система управління корпоративними правами в казенних підприємствах та об'єктах з відповідною державною часткою утворює ядро державного сектора – державний сектор у вузькому розумінні і повинна слугувати еталоном ефективної організації для суб'єктів бізнесу. *У широкому розумінні* управління корпоративними правами, опосередковане управлінням державними корпоративними правами (і навпаки), становить основу функціонування державного сектора економіки в широкому розумінні – у формі публічного сектора. Отже, ефективне управління державними корпоративними правами, з одного боку, є складовою частиною загальної системи корпоративного управління; з іншого – обумовлює саму цю систему, спрямовує її на результативне функціонування, що дозволяє поєднувати прагнення компаній залучати інвестиції, раціонально використовувати ресурси, забезпечувати зростання вартості акціонерного капіталу з інтересами підвищення конкурентоспроможності національної економіки та добробуту населення.

Таким є внутрішній зміст моделі ефективної держави як сумісно-розділених відносин власності і управління. Критерієм її практичного втілення є становлення ефективного власника – відповідального господарського суб'єкта, що відрізняється інноваційною поведінкою, впроваджує на підприємстві ефективну систему корпоративного управління і високу корпоративну культуру, яка дозволяє об'єднати інтереси найманого працівника, корпорації і суспільства: сприяє глибокій реструктуризації виробництва, соціалізації економічних відносин, підвищенню конкурентоспроможності національної економіки. Система ефективного управління державними корпоративними правами сприяє оптимізації обсягів державної власності та функціонуванню державних підприємств як суб'єктів підприємницького типу. Одночасно виступаючи ініціатором становлення інноваційної системи корпоративного управління в більш широкому просторі публічного сектора, держава отримує можливість активно впливати на суб'єктів і на процеси розширеного відтворення, ефективно залучати кошти до державного бюджету з подальшим їх розумним інвестуванням в соціально-економічні програми. Спільно-розділені відносини не виключають наявності спектра різноспрямованих інтересів і цілей, які підлягають гармонізації; однак пріоритетність національних інтересів розширеного відтворення не скасовує непорушні принципи економічного суверенітету фірми, в тому числі і державної корпорації.

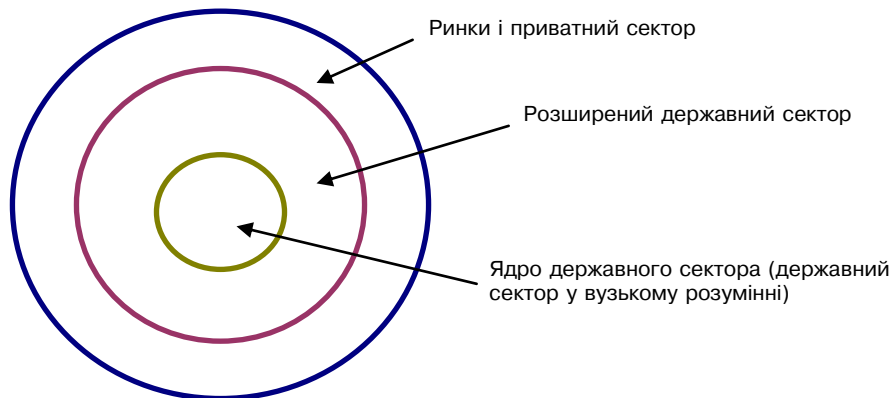
У цілому практика господарювання на початок 2000-х рр. демонструвала тенденцію становлення в розвинених країнах світу моделі ефективної держави. Відповідаючи на виклики 1990-х років, Організація економічного співробітництва і розвитку сформулювала принципи сучасного корпоративного управління; їх діяльну реалізацію в публічному секторі економіки покликані були забезпечити інститути державно-приватного партнерства та соціальної відповідальності організації. Оформилися різновиди нової моделі державного сектора:

англосаксонська, з незначними масштабами державної власності і переважно "горизонтальними" (податково-бюджетними) методами регулювання корпоративного сектора;

євроконтинентальна, з широким діапазоном корпоративних прав, значною часткою державної власності (перш за все у фінансовій сфері і галузях інфраструктури) і, відповідно, державних витрат в економіці;

японська, з унікальним симбіозом "перехресних" володінь і відповідними економічними суб'єктами державно-корпоративного типу; з відносно малою часткою бюджетних витрат і невеликими розмірами державної власності.

За допомогою ефективного управління відтворювальним потенціалом уряди розвинених країн отримували можливість сформувати соціально орієнтовану інноваційну економіку, що відповідає реаліям інформаційного (постіндустріального) суспільства. Трансформування відносин власності закономірно зумовлювало становлення потрійної структури національної економіки (рис. 1).

Рисунок 1. Схема національної економіки у контексті моделі ефективної держави

Джерело: створено автором на основі "Всемирный банк. Государство в меняющемся мире / пер. с англ. М.: Прайм ТАСС, 1997".

Тим часом недостатнє теоретичне осмислення трансформації моделей державного управління внаслідок ослаблення методологічних позицій причинно-наслідкового аналізу сприяло ціннісному вихолощуванню інститутів державно-приватного партнерства, соціальної відповідальності організації – зміцненню суспільних пріоритетів економічної ефективності за рахунок послаблення принципів соціальної відповідальності. Глобальна фінансово-економічна криза виявила невідповідність такої форми ефективної держави законам становлення інформаційного суспільства. Посткризовий етап суспільного розвитку закріпив і посилив суперечливі тенденції.

Держава, позбувшись значної частини активів у ході масштабної приватизації і не відновивши їх адекватною системою сумісно-розділених відносин власності і управління, стала жертвою корпоративного захоплення і поступово стала втрачати орієнтири і важелі соціального господарювання. На думку фахівців, сьогодні глобальний бізнес стає головним суб'єктом політики, підминаючи під себе державу; логіка ж корпорації, на відміну від логіки суспільства, ґрунтується на принципах оптимізації витрат (Делягин, 2015. С. 48). Так, висока продуктивність інформаційних технологій витісняє з господарського процесу все більшу кількість людських ресурсів, але ефективна держава, що формально уподібнилася комерційній фірмі, "не помічає" цього, корпорації ж не бажають виконувати соціальних функцій за межами власної раціональної доцільності. Внаслідок цього відбувається звуження прошарку середнього класу, наростає дегуманізація економічних відносин. Спроба замінити звужений ринковий попит розширенням державних витрат актуалізує проблему зростання суверенних боргів, багато з яких кваліфікуються фахівцями як безнадійні; на глобальному рівні формується тенденція поступового заміщення "стратегії фінансування" боргу планом його "списання" через технології гібридних воєн (Делягин, 2015; Коровин, 2014).

Трансформація відносин власності відповідно до законів хаосу і катастроф, ентропії і нелінійного розвитку, які постулюються неврівноваженою інформаційною теорією вартості (Артемова, 2006. С. 138–142), зумовила реставрацію капіталістичної природи держави. Офіційно заявляючи про необхідність захисту загальнонаціональних інтересів, сучасна держава насправді виявляє себе апологетом великого (перш за все фінансового) капіталу. Дійсно, в ході подолання наслідків глобальної кризи провідні політики неодноразово публічно заявляли про те, що викуп державою акцій промислових корпорацій і банків є безпрецедентним заходом тимчасового характеру. Проте корпоративні борги трансформувалися в борги державні і стали тягарем для основної маси індивідуальних платників податків, тоді як прибутки і бонуси керівників у фінансовій сфері повернулися до передкризових показників і навіть перевищили їх⁶.

Про рух держави в бік капіталістичної моделі свідчать також факти скорочення частки індивідуальних акціонерів в сукупному акціонерному капіталі США в порівнянні з великими інституційними інвесторами; загострення проблеми поляризації доходів і зростання коефіцієнта Джині; поповнення верств бідного населення за рахунок представників середнього класу (Супян, 2015. С. 11, 21; Шлихтер, 2014. С. 44). Нездатність держави ефективно реформувати систему соціального забезпечення обумовлює стійку тенденцію збільшення пенсійного віку і трудового стажу. Суперечливий характер і результати реформування сфери надання суспільних благ в цілому демонструють значно нижчі адаптивні можливості американської моделі ефективної держави в соціальній сфері у порівнянні з економічною. Аналогічні тенденції є характерними для інших розвинених країн. У Європейському союзі спостерігається збільшення пенсійного віку до 65 і 72–73 років, зменшується доступ населення до послуг вищої освіти та якісної охорони здоров'я, зростає духовна спустошеність. Історія ніби розгортається назад – від усупільнення власності до наростання процесів капіта-

⁶ Новая эра социальной справедливости. Доклад Генерального директора на 100-й сессии Международной конференции труда. Женева: Международное бюро труда, 2011.

лізації і концентрації капіталу, від соціалізації економічних відносин до посилення ефектів експлуатації.

Намагаючись вирішити зростаючі суперечності в суспільному секторі, наукова еліта прагне змінити традиційний погляд на роль держави в ринковій економіці. Однак такі спроби через кризовий стан офіційної економічної доктрини (а разом з тим і механізмів реального управління господарськими процесами) не отримують конструктивного інституційного підкріплення і дифузії в тканину суспільного життя. Зокрема, професор економіки інновацій Університету Сассекса М. Мадзукато пропонує подолати укорінені уявлення про те, що інноваційна діяльність є сферою виключних інтересів суб'єктів бізнесу, в той час як завдання держави зводяться до стимулювання такої діяльності шляхом ліквідації провалів ринку. На думку автора, у країнах з сильними інноваційними традиціями держава завжди виступала не слугою, а ключовим партнером бізнесу, часто, більш сміливим і рішучим. Протягом усього інноваційного ланцюжка, від фундаментальних наукових досліджень до впровадження у виробництво, саме уряди здійснювали необхідні інвестиції, які згодом формували принципово нові ринки в галузі медицини, систем суспільного управління, інформаційних комунікацій, освоєння космічного простору, нано- і біотехнологій та продуктів, чистої енергії, видобутку сланцевого газу й інші (Мадзукато, 2015. С. 200).

В умовах ринку державні витрати на інновації, як правило, оцінюються досить вузько, без урахування ефекту масштабу і тягара несення ризиків. Для здійснення інноваційних проектів часто потрібні десятиліття, і на кожен успішний проект припадає безліч невдалих. Отримати віддачу від зроблених інвестицій держава може, стягуючи податок з прибутку успішних фірм. Однак ставки податків протягом декількох десятиліть в розвинених країнах знижувалися, в тому числі для стимулювання суб'єктів бізнесу як "єдиних творців" інноваційних продуктів. Внаслідок мобільності капіталів фірми отримують широкі можливості приховувати свої прибутки і перекидати тягар збитків на плечі суспільства. На думку Мадзукато, змінити ситуацію на ринку інноваційних інвестицій може симбіотичне державно-приватне партнерство (Мадзукато, 2015. С. 208). Але в умовах дифузії стандартів опортуністичної поведінки таке партнерство виявляється неможливим. Тим часом акцент на тому, що найважливішою місією держави є широке (панорамне) бачення суті, перспектив і наслідків інноваційного процесу, заслуговує на увагу. Таку функцію в принципі не можуть виконувати приватні фірми. Особливого значення інноваційна місія держави набуває при пошуку відповідей на соціальні виклики буття.

Проблема соціальної невлаштованості та інфраструктурної недостатності найбільшою мірою проявляється на пострадянському просторі. Неувага до програм розвитку освіти, науки, культури, охорони здоров'я стала ключовим фактором витіснення національних економік на периферію світового суспільного життя. Гостро стоїть проблема реформування соціальної, транспортної інфраструктури, системи житлово-комунального господарства. Недосконалість виробничої інфраструктури в умовах поширення цифрових технологій і систем автоматизованого проектування загрожує деіндустріалізацією економіки.

В Україні інфраструктурний сектор посідає важливе місце в економіці; обсяг послуг виробничої інфраструктури до початку 2000-х років становив понад 15% у загальних обсягах виробництва, а з урахуванням секторів паливного забезпечення – близько 24% (Піріашвілі, Никифоров, (ред.)

2014. С. 69). Проте нинішній стан інфраструктурних об'єктів і систем характеризується високим рівнем зносу основних фондів; в той час як зусилля з модернізації інфраструктури мають фрагментарний характер, такі проекти постійно недофінансовуються. Особливо значимою є сфера транспорту і зв'язку; за підсумками 2013 року, питома вага її послуг в структурі валової доданої вартості становила 9,3%, обсяг освоєних тут капітальних інвестицій – 6,5% (2,3% ВВП), кількість зайнятих – 6,7% від загальних показників в економіці. Транспортна система України щодня переміщує понад 18 млн пасажирів і 5 млн тонн вантажів, обіймаючи передові позиції у світі за розмірами дорожньої мережі та протяжності трубопроводів (Никифорок, 2014. С. 244; Никифорок, Чмирьова, Федяй, 2015. С. 46). Проте в міжнародних економічних рейтингах транспортної інфраструктури наша країна, як правило, не піднімається на найвищі сходинки (Никифорок, 2014, С. 243–252). Причинами такого стану справ фахівці вважають відсутність в Україні комплексного підходу до розвитку інфраструктурних галузей, розпорошеність завдань, слабкий взаємозв'язок розроблених тут стратегій з іншими економічними програмами (Никифорок, 2014. С. 379).

Втім слабка результативність планів модернізації інфраструктурного та інших секторів економіки обумовлюється наявністю більш загальної проблеми становлення в Україні моделі ефективної інноваційної держави. Важливо враховувати, що повноцінно виконувати свою історичну інноваційну місію держава не може сьогодні не тільки в перехідних економіках, але і в розвинених країнах. Зростання економічних дисбалансів спонукає уряди зосередитися на вирішенні конкретних господарських проблем за допомогою перевіреного набору інструментів, але такий підхід внаслідок ігнорування загальних перспектив соціально-економічного розвитку продукує утворення хибної спіралі песимістичних настроїв, а, отже, кризового відтворення у суспільстві.

На думку Ж. Сапіра, у Франції, наприклад, тягар кризи відчувається протягом останніх шести років, що дозволяє говорити про наявність кумулятивного ефекту. Наступ бідності посилюється політикою скорочення державних витрат і наростанням безробіття на тлі погіршення світової ринкової кон'юнктури (Сапир, 2015. С. 93–94]. Заходи жорсткої бюджетної економії почали застосовуватися в Європі з 2010–2011 років; найбільшій з них були прийняті в Греції, Іспанії, Португалії, а потім поширилися на інші держави. Сьогодні політика жорсткої бюджетної економії активно реалізується в Україні; її здійснення спрямоване на скорочення розмірів державного боргу, який, як вважається, може стримувати економічне зростання. Втім, на думку фахівців, недалекоглядність такої політики обумовлена недосконалістю застосованих моделей економічного прогнозування, які спрощено трактують господарські відносини, використовують для їх пояснення і прогнозування недосконалі показники (зокрема, мультиплікатор державних витрат й інші). Аналогічними недоліками страждають моделі, які інтерпретують сутність і динаміку інвестиційного процесу (Сапир, 2015. С. 101–104).

Виявляти закономірності становлення нової системи державного управління та реформування суспільного сектора економіки сьогодні належить всім країнам спільно, і Україна цілком здатна закласти інноваційні підходи на цьому шляху. Оскільки сталий розвиток національної економіки є неможливим поза соціумом, без широкого залучення до нього широких верств населення, то подолання кризи соціальної держави слід шукати на таких засадах, коли саме соціальний розвиток, усуваючи відчуження між бідністю і багатством, стає інноваційним ресурсом справедливого суспіль-

ного, державного і економічного облаштування (Геец, 2013. С. 97–98). Вважається, що в новому столітті успішними будуть держави, здатні скористатися власним історичним досвідом і запозичити кращі якості інших моделей для мобілізації життєвих сил і ресурсів за допомогою:

- ефективного управління елітами,
- формування системи стратегічного планування,
- налагодження механізмів взаємодії з громадянським суспільством,
- "розумного" інвестування в соціальні програми,
- створення власного привабливого іміджу (Цыганков, 2015. С. 17–18).

Проте сучасна держава, затиснута формальними моделями і стереотипами управлінських підходів, орієнтується переважно на вирішення вузьких прагматичних завдань і не схильна до широкого панорамного мислення, усвідомлення своєї інноваційної місії. Намагаючись перейняти навички ринкового управління, характерні для фірми, керуючись принципами ефективності у виробництві та наданні суспільних благ, державні структури відчують гостру потребу в новій методологічній платформі, що здатна адекватно відобразити закони соціально-економічної інверсії і зміст соціально-економічної природи фірми.

Література

- Артемова Т.И. (2006). Стоимость и цена: логико-исторический процесс формообразования. К.: Основа.
- Артемова Т.И. (2011). Методологическая анатомия глобального финансово-экономического кризиса // Экономическая теория. № 2. С. 16–32.
- Геец В. (2013). О будущем социального государства // Мир перемен. №4. С. 88–103.
- Гриценко А. (2011). Методологічні основи модернізації України // Економіка України. № 2. С. 4–12.
- Губанов С. (2001). Вертикальная интеграция – магистральный путь развития // Экономист. № 1. С. 35–49.
- Деягин М. (2015). Чего мы не знаем // Свободная мысль. № 1. С. 37–50.
- Кибенко Е.Р. (2001). Корпоративное право Украины. Х.: Эспада.
- Коровин В. (2014). Третья мировая сетевая война. СПб.: Питер Пресс.
- Мадзукато М. (2015). Инновационное государство // Россия в глобальной политике. № 3. С. 199–210.
- Никифорук О.І. (2014). Модернізація наземних транспортних систем України. ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". К.
- Никифорук О.І., Чмирьова Л.Ю., Федяй Н.О. (2015). Перспективи фінансування транспортних проектів у рамках міжнародної фінансової допомоги // Економіка України. № 4. С. 45–57.
- Піріашвілі Б.З., Никифорук О.І. (ред.) (2014). Засади модернізації виробничої інфраструктури України. ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". К.
- Сапир Ж. (2015). Французская экономика в 2014 г.: кризис конъюнктурный и кризис структурный // Проблемы прогнозирования. № 2. С. 93–107.
- Стиглиц Дж. Ю. (2005). Ревущие девяностые. Семена развала. М.: Современная экономика и право.
- Супян В.Б. (2002). Роль государства в американской экономике: теория и практика // США – Канада: ЭПК. № 1. С. 2–17.
- Супян В.Б. (2015). Американская экономическая модель: характерные черты и эффективность в начале XXI века // США – Канада: ЭПК. № 7. С. 3–25.
- Цыганков А. (2015). Сильное государство: теория и практика в XXI веке // Россия в глобальной политике. № 3. С. 8–18.
- Шлихтер А. (2014). Общественные блага в США: распределение и финансирование // Мировая экономика и международные отношения. № 5. С. 42–52.
- Feigenbaum H., Henig J., Hamant Ch. (1998). Shrinking the State // The Political Underpinning of Privatization. Cambridge.
- Fridman M. (1962). Capitalism, Freedom and Democracy. Chicago.

References

- Artemova T.I. (2006). Stoimost' i cena: logiko-istoricheskij process formoobrazovanija [Cost and price: the logical-historical process of formation]. Kiev: Osнова. (In Russian)
- Artemova T.I. (2011). Metodologicheskaja anatomija global'nogo finansovo-jekonomicheskogo krizisa [Methodological anatomy of the global financial and economic crisis]. Jekonomicheskaja teorija. № 2. P. 16–32. (In Russian)

- Geec V. (2013). O budushhem social'nogo gosudarstva [On the future of the welfare state]. *Mir peremen*. №4. P. 88–103. (In Russian)
- Hrytsenko A. (2011). Metodolohichni osnovy modernizatsii Ukrainy [Methodological bases modernize Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*. № 2. P. 4–12. (In Ukrainian)
- Gubanov S. (2001). Vertikal'naja integracija – magistral'nyj put' razvitija [Vertical integration - the main way of development]. *Jekonomist*. №1. S. 35–49. (In Russian)
- Deljagin M. (2015). Chego my ne znaem [What we do not know]. *Svobodnaja mysl'*. № 1. S. 37–50. (In Russian)
- Kibenko E.R. (2001). Korporativnoe pravo Ukrainy [Corporate law in Ukraine]. Har'kov: Jespada. (In Russian)
- Korovin V. (2014). Tret'ja mirovaja setevaja vojna [Third World network war]. Sankt-Peterburg.: Piter Press. (In Russian)
- Madzukato M. (2015). Innovacionnoe gosudarstvo [Innovative State]. *Rossija v global'noj politike*. № 3. S.199–210. (In Russian)
- Nykyforuk O.I. (2014). Modernizatsiia nazemnykh transportnykh system Ukrainy [Modernization of surface transportation systems of Ukraine]. DU "Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy". Kyiv. (In Ukrainian)
- Nykyforuk O.I., Chmyrova L.Iu., Fediai N.O. (2015). Perspektyvy finansuvannia transportnykh proektiv u ramkakh mizhnarodnoi finansovoi dopomohy [Prospects for funding transport projects in the framework of international financial assistance]. *Ekonomika Ukrainy*. № 4. S. 45–57. (In Ukrainian)
- Piriashvili B.Z., Nykyforuk O.I. (red.) (2014). Zasady modernizatsii vyrobnychoi infrastruktury Ukrainy. DU "Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy" [The principles of the modernization of production infrastructure Ukraine]. Kyiv. (In Ukrainian)
- Sapir Zh. (2015). Francuzskaja jekonomika v 2014 g.: krizis kon#junktury i krizis strukturnyj [The French economy in 2014.: conjunctural crisis and structural crisis]. *Problemy prognozirovanija*. № 2. P. 93–107. (In Russian)
- Stiglic Dzh. Ju. (2005). Revushhie devjanostye. Semena razvala [Roaring Nineties. The seeds of collapse]. Moskva: Sovremennaja jekonomika i pravo. (In Russian)
- Supjan V.B. (2002). Rol' gosudarstva v amerikanskoj jekonomike: teorija i praktika [The state's role in the American economy: theory and practice]. *SShA – Kanada: JePK*. № 1. P. 2–17. (In Russian)
- Supjan V.B. (2015). Amerikanskaja jekonomicheskaja model': harakternye cherty i jeffektivnost' v nachale HHI veka [The American economic model: characteristics and efficiency at the beginning of the XXI century]. *SShA – Kanada: JePK*. № 7. P. 3–25. (In Russian)
- Cygankov A. (2015). Sil'noe gosudarstvo: teorija i praktika v HHI veke [Strong State: The Theory and Practice in the XXI century]. *Rossija v global'noj politike*. № 3. P. 8–18. (In Russian)
- Shlihter A. (2014). Obshhestvennye blaga v SShA: raspredelenie i finansirovanie [Public goods in the United States: the distribution and financing]. *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija*. № 5. S. 42–52. (In Russian)
- Feigenbaum H., Henig J., Hamant Ch. (1998). Shrinking the State // The Political Underpinning of Privatization. Cambridge. (In English)
- Fridman M. (1962). Capitalism, Freedom and Democracy. Chicago. (In English)

Надіслано до редакції 24.05.2016 р.

RELATIONS OF SOCIAL REPRODUCTION IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF TRANSFORMATION OF THE MODELS OF STATE MANAGEMENT

Tetiana Artomova

Author affiliation: Doctor of Economics, Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine, Kyiv. E-mail: vobulimans85@mail.ru.

Problems of modernization of the national economy and raising the people's welfare still remain urgent after a quarter-century of market reforms; the successful resolution of these problems requires understanding of the world experience of transforming the general model of market economy on the verge of XX–XXI centuries. The article clarifies the meaning and patterns of global transformation of the public sector as a conceptual platform for Ukraine to attain the path of sustainable socio-economic development.

Key words: public sector, global transformations, public property, efficient management of corporate rights.

JEL: B410:H820.